

До спеціалізованої вченої ради
Д 61.051.07 ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»
88000, м. Ужгород,
вул. Капітульна, 26

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора

Дешко Людмили Миколаївни

на дисертацію Греци Світлани Михайлівни на тему:

**«Правове забезпечення виконання конституційних обов'язків
у країнах ЄС»,**

**поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право
(081 – Право)**

Дисертаційна робота Греци С.М. присвячена правовому забезпеченню виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС та розробці пропозицій щодо удосконалення українського законодавства у цій сфері.

Актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлюється необхідністю вдосконалення конституційно-правового регулювання в Україні суспільних відносин, які виникають при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків з огляду на такі чинники, як незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, окупація Російською Федерацією частини Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим, пандемія COVID-19, економічна рецесія, міграція населення, а також дуалізм громадянського і політичного

суспільства, зміна парадигми прямопропорційної залежності між правами та обов'язками людини і громадянина.

Баланс у конституційному закріпленні обов'язків людини і громадянина держав-учасниць ЄС та у закріпленні в праві ЄС обов'язків громадянина ЄС, новий етап розвитку суспільних відносин в державах-учасницях ЄС, які виникають при реалізації людиною і громадянином ЄС обов'язків, динамізм їх правового регулювання, ефективний нормативно-правовий та організаційно-правовий механізми їх забезпечення, що є запорукою балансу приватних і публічних інтересів, свідчать про доцільність та необхідність дослідження правового забезпечення конституційних обов'язків в державах-учасницях ЄС та обов'язків в ЄС з метою подолання дисбалансу у конституційному закріпленні обов'язків людини і громадянина в Україні, а також створення ефективного механізму їх забезпечення. З врахуванням спільних конституційних цінностей України та держав-учасниць ЄС моделі правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях ЄС є визначальними для вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні.

Назрілі суспільні потреби в країнах-учасницях ЄС та в Україні, теоретична неопрацьованість питань співвідношення прав і обов'язків громадянина ЄС та громадянина країни-учасниці ЄС, громадянина третьої країни як міри можливої та належної поведінки і діяльності, формування нової світоглядної парадигми забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина тощо також свідчать про актуальність, доцільність та необхідність дослідження питання правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях ЄС.

Таким чином, тема дисертаційного дослідження має високий ступінь актуальності з точки зору науки та практики.

Про актуальність теми свідчить і те, що дисертація виконувалася відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» МОН України на 2015–2020 рр. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у XX–XXI ст.» (номер державної реєстрації 0198U007793).

Широке коло розглянутих та проаналізованих питань, разом з наявністю певних вимог до обсягу дисертаційного дослідження, надають підстави підкреслити концентрований, однак не поверховий, стиль викладення матеріалу.

Метою дисертаційної роботи є розробка концепції конституційно-правового забезпечення виконання конституційних обов'язків в країнах-учасниках ЄС, вироблення на основі аналізу їх досвіду пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення конституційно-правового регулювання в Україні суспільних відносин, які виникають при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків.

Відповідно до мети сформульовані завдання роботи: вивчити еволюцію поглядів вчених-конституціоналістів на поняття та зміст конституційних обов'язків людини та громадянина, засоби їх забезпечення, встановити основні трансформаційні чинники, що активізували наукові дослідження інституту обов'язків людини і громадянина; встановити періодизацію процесу розвитку теоретико-правової думки з правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасниках ЄС; сформулювати поняття та встановити коло засобів забезпечення конституційних обов'язків людини та громадянина; встановити етапи розвитку правового регулювання забезпечення виконання обов'язків в ЄС та конституційних обов'язків у країнах-учасниках Європейського Союзу; виявити міжнародні договори з прав людини, в яких закріплено обов'язки

людини і громадянина, класифікувати їх; виявити коло обов'язків громадянина ЄС, людини і громадянина в державах-учасниках ЄС, в Україні та класифікувати ці обов'язки; виявити особливості правового механізму забезпечення виконання конституційних обов'язків людини та громадянина в державах-учасниках ЄС; виявити особливості інституційних механізмів забезпечення виконання конституційних обов'язків в Україні та в Європейському Союзі, країнах-учасниках ЄС; охарактеризувати роль забезпечення балансу інтересів людини та суспільства при визначенні правових засобів забезпечення виконання конституційних обов'язків; розробити пропозиції щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання в Україні суспільних відносин, які виникають при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків. Вони логічно пов'язані між собою, а їх вирішення дозволяє досягти визначену у роботі мету та розкрити її тему.

Коректне визначення мети та постановка наукових завдань дослідження, вірне виділення об'єкта та предмета дослідження, застосування необхідної методологічної бази та володіння засобами наукового пізнання надали автору можливість одержати результати, які характеризуються повнотою та достовірністю і є апробованими.

Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на сім підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

У Розділі 1 дисертаційного дослідження розглянуто бібліографію досліджень правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС, розкрито методологію дослідження, проаналізовано доктринальні підходи щодо поняття та змісту засобів забезпечення конституційних обов'язків, досліджено еволюцію правового регулювання забезпечення виконання обов'язків в ЄС та конституційних обов'язків у країнах-учасниках Європейського Союзу.

Розділ 2 присвячений дослідженню питання видів конституційних обов'язків людини і громадянина у країнах Європейського Союзу, правовий механізм забезпечення їх виконання.

Розділ 3 розкриває особливості інституційних механізмів забезпечення виконання конституційних обов'язків в Україні та державах-учасниках ЄС, а також обов'язків людини і громадянина в Європейському Союзі, проаналізовано досвід країн-учасниць ЄС з забезпечення балансу інтересів людини та суспільства при визначенні правових засобів забезпечення виконання конституційних обов'язків.

Достовірність і обґрунтованість наукових положень дисертації досягнута за рахунок комплексного застосування різноманітних методів дослідження, а також опрацювання істотного масиву вітчизняної та зарубіжної літератури, законодавства України та інших держав. Нормативну базу дисертаційної роботи складають міжнародні договори з прав людини, учасниками яких є держави-члени ЄС, правотворчі рішення міжнародних організацій та органів, установчі договори ЄС, міжнародні (додаткові) угоди ЄС з міжнародними організаціями та іншими країнами, регламенти, директиви, рекомендації, висновки, рішення, висновки Суду ЄС, розроблені ним загальні принципи, законодавство країн-учасниць ЄС та України.

Оцінюючи новизну викладених у дисертації основних положень та висновків і пропозицій слід також відзначити, що у дослідженні автор поставив перед собою низку невирішених раніше завдань, розв'язання яких дозволило одержати нові наукові результати і надати ряд пропозицій.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження конкретизується в таких положеннях, висновках, рекомендаціях, пропозиціях. Зокрема, *уперше*:

- здійснено системний аналіз еволюції поглядів вчених-конституціоналістів на поняття та зміст конституційних обов'язків людини

та громадянина, засоби їх забезпечення, встановлено основні трансформаційні чинники, що активізували наукові дослідження інституту обов'язків людини і громадянина (закріплення обов'язків людини і громадянина в міжнародних договорах з прав людини; запровадження громадянства ЄС; поглиблення інтеграції між державами-учасницями ЄС, між ЄС та третіми країнами, які не є членами ЄС; розвиток громадянського та політичного суспільства; зростання масштабів та рівня загроз міжнародному миру та безпеці);

– встановлено таку періодизацію процесу розвитку теоретико-правової думки з правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасниках ЄС: 50-60-ті роки XX ст. – теоретико-правове обґрунтування необхідності закріплення у конституційному законодавстві держав-учасниць ЄС обов'язків людини і громадянина як складової конституційно-правового статусу людини і громадянина, основних засобів їх забезпечення; 70-ті роки XX ст. – розвиток ідеї посилення ефективності забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина, формування концепції громадянства Європейського Союзу; 80-ті роки XX ст. – розробка концепції європейського громадянства як форми особистої ідентифікації з європейським співтовариством, а також ідеї особливих прав громадян Співтовариства (активне, пасивне виборче право, право на доступ до офіційних служб ЄС) та обов'язків; 90-ті роки XX ст. – піднімається проблематика «ієрархії» загальноєвропейського та національного громадянства, обов'язків людини і громадянина країни-учасниці ЄС та обов'язків громадянина ЄС, механізмів забезпечення їх виконання, а також виконання конституційних обов'язків особою в разі множинного громадянства; в нових державах-членах ЄС (в яких в 50-80-х роках XX ст. панувала радянська правова доктрина) розробляються моделі забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і

громадянина; 2000 – 2007 рр. – розвиток ідеї, що обов'язки громадянина ЄС не витісняють обов'язки людини і громадянина держави-учасниці ЄС, а лише доповнюють їх як і засоби забезпечення виконання цих обов'язків; 2007 р. – сьогодні – утвердження ідеї, що громадянства ЄС незалежно від громадянства держави-учасниці ЄС не може існувати, засоби забезпечення обов'язків громадян ЄС та конституційних обов'язків людини і громадянина країни-учасниці ЄС є елементами механізму забезпечення обов'язків людини і громадянина;

– сформульовано авторське визначення поняття правового забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина – це система організаційно-правових (інституційних) та нормативно-правових засобів впливу, за допомогою яких створюються можливості для виконання людиною та громадянином конституційного обов'язку, а в разі порушення або загрози порушення його виконання застосовується примус компетентним органом (державні органи, органи місцевого самоврядування, уповноважені державою недержавні організації) в процесі юрисдикційної діяльності або в процесі позаюрисдикційної діяльності. Види примусу, що застосовуються компетентним органом в процесі юрисдикційної діяльності – юридична відповідальність, попередження, прискання, в процесі позаюрисдикційної діяльності – попередження, прискання;

– сформульовано авторське визначення поняття засобу забезпечення конституційних обов'язків людини та громадянина – це інструменти, за допомогою яких здійснюється заснований на праві вплив на суспільні відносини, які виникають при виконанні людиною та громадянином конституційного обов'язку, метою якого є належне сумлінне виконання цього обов'язку або утримання від порушення юридичної заборони;

– виділено такі етапи розвитку правового регулювання забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях Європейського

Союзу та їх характерні риси: 1) до Другої світової війни – відсутність інституту обов'язків в конституціях держав-засновниць ЄС; 2) 1948 – 1969 рр. – закріплення обов'язків людини і громадянина в міжнародних договорах з прав людини, прийнятих в рамках ООН та Ради Європи, юридичних заборон в первинному праві ЄС, імплементація норм цих договорів в національне законодавство країн-учасниць ЄС; 3) 1969 р. – 1986 рр. – розвиток принципу пропорційності обмеження прав і свобод осіб, які порушують виконання конституційних обов'язків; 4) 1986 – 1992 рр. – закріплення в праві ЄС норм, відповідно до яких прямопропорційної залежності між правами людини і громадянина та її обов'язками немає, а є усталений зв'язок, імплементація цих норм до законодавства країн-учасниць ЄС; розвиток конституційно-правового регулювання забезпечення виконання обов'язків батьків дитини, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом; 4) 1992 р. – 2000 р. – запровадження інституту громадянства ЄС - додаткового (субсидіарного) до національного громадянства; імплементація в національне законодавство ЄС норм Маастрихтського договору 1992 р. щодо громадянства ЄС та заборони дискримінації, розвиток правового регулювання суспільних відносин, які виникають при виконанні конституційних обов'язків людини і громадянина у разі множинного громадянства; 5) 2000 р. – 2009 рр. – закріплення обов'язків особи в первинному праві ЄС на додаток до тих, що походять з громадянства держави-члена ЄС; 6) 2009 р. – сьогодення – принцип належного сумління при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків – одна з засад конституційного ладу.

– доведено, що принцип належного сумління при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків – одна з засад конституційного ладу, а також доведено факт його еволюції в країнах-учасницях ЄС від принципу до цінності;

— доведено факт впливу конституційних традицій держав-членів ЄС на перелік обов'язків, який був закріплений в міжнародних договорах з прав людини, а також вплив міжнародних договорів з прав людини (універсальних та регіональних (європейських) на правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасниках ЄС;

— класифіковано конституції держав — учасниць ЄС за такими критеріями на такі види: 1) залежно від закріплення обов'язків людини і громадянина: конституції, які закріплюють обов'язки людини і громадянина; конституції, які не закріплюють обов'язки людини і громадянина; 2) залежно від ступеня конкретизації норм, що забезпечують виконання конституційних обов'язків людини і громадянина: конституції, що закріплюють засоби забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина; конституції, які не закріплюють засоби забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина;

— виявлено коло обов'язків людини в ЄС, коло обов'язків громадянина ЄС, класифіковано ці обов'язки за критерієм кола суб'єктів, щодо яких у громадян ЄС є обов'язки, на такі три групи: 1) обов'язки по відношенню до інших людей; 2) обов'язки по відношенню до світової спільноти; 3) обов'язки по відношенню до майбутніх поколінь;

— за таким критеріями обов'язки людини і громадянина в державах-членах ЄС класифіковано на такі групи: 1) за критерієм «суб'єкт»: обов'язки людини; обов'язки громадянина; 2) за критерієм «форма реалізації»: індивідуальні; колективні; 3) за критерієм «зміст»: економічні; соціальні; культурні; політичні; інші; 4) за критерієм «джерело» закріплення: закріплені в установчих договорах ЄС; закріплені в міжнародних (додаткових) угодах ЄС з міжнародними організаціями та іншими країнами; закріплені в регламентах, директивах, рекомендаціях; висновках; міститься в рішенні Суду ЄС, висновках Суду ЄС; міститься в національному законодавстві держав-учасниць ЄС, третіх країн; 5) за

критерієм кола суб'єктів, по відношенню до яких їх закріплено: по відношенню до інших людей; по відношенню до світової спільноти; по відношенню до майбутніх поколінь;

– встановлено, що відповідно до Конституції Угорщини правові засоби забезпечення виконання обов'язку зі сплати податків застосовуються до громадян Угорщини, на відміну від Конституції України, Польщі, Італії, Іспанії, відповідно до яких вони застосовуються до кожного; мета застосування цих засобів відповідно до Конституції Польщі – нести визначені в законі публічні обтяження і інші повинності, в тому числі платити податки», відповідно до Конституції Італії – брати участь в державних витратах, згідно з Конституцією Іспанії – брати участь у суспільних витратах. Конституція України та Конституція Угорщини мету сплати податків і зборів в своєму тексті не містить;

– сформульовано визначення поняття балансу інтересів людини та суспільства, держави, поняття принципу належного сумління при виконанні людиною і громадянином своїх конституційних обов'язків – засадничі ідеї та ідеали носія конституційного обов'язку, що характеризуються чесністю, відкритістю і повагою інтересів суспільства та/або сторони відповідного правовідношення, та які визначають сутність, зміст, спрямованість його дій чи утримання від них.

Поряд з викладеним, у дисертації є положення, які сприймаються неоднозначно, видаються суперечливими або потребують додаткового обґрунтування.

1. Дискусійною вбачається точка зору дисертантки з розгляду обов'язків громадянина ЄС як однопорядкових з конституційними обов'язками людини і громадянина держави-учасниці ЄС. Громадянство ЄС передбачає переважно гарантування саме тих прав, які визначають правові відносини між громадянами ЄС та інститутами ЄС, але обов'язки

громадянина ЄС такої особливості не мають. Особа виконує обов'язки як громадянин певної держави-члена ЄС.

2. В дисертації акцентується увага, що сучасною тенденцією новітніх конституцій держав-учасниць ЄС (Італії, Польщі та ін.) є використання ідеї єдності конституційних прав та обов'язків. Бачиться, що робота значно виграла б аби в ній обов'язку людини і громадянина визначалось і право, якому він кореспондує.

3. Беручи до уваги юридичну техніку, враховуючи досвід держав-учасниць ЄС дискусійною вбачається пропозиція дисертанта щодо залишення в ч. 1 ст. 65 Конституції України обов'язку захищати Вітчизну, а обов'язок «шанувати державні символи України» закріпити у окремій статті Конституції України. Зважаючи на те, що в ст. 20 Конституції України містяться положення щодо державних символів України, бачиться за доцільне закріпити обов'язок «шанувати державні символи України» саме в ст. 20 Конституції України, розширивши коло носіїв цього обов'язка до іноземних громадян, осіб без громадянства.

4. В більшості держав-учасниць ЄС визнається інститут подвійного громадянства. Бачиться, що потребує уточнення точка зору дисертанта щодо забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина в разі, якщо особа, яка має громадянство України і зважаючи, що в Україні діє принцип єдиного громадянства, отримала за спрощеною процедурою паспорт громадянина Польщі Угорщини (чи картку угорця), Румунії (чи картку румуна).

Також потребує додаткової аргументації пропозиція дисертанта щодо застосування примусу для забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина, які проживають на тимчасово окупованій частині території України.

5. В цілому підтримуючи пропозицію дисертантки щодо необхідності підвищення ефективності правового забезпечення виконання обов'язку

батьків або осіб, що їх замінюють, з забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей в Україні з огляду на досвід країн-учасниць ЄС, бачиться, що потребує уточнення сам концептуальний підхід до такого забезпечення: носієм цього обов'язку бачиться є не лише батьки (або особи, що їх замінюють), але і держава, суспільство. Тому, бачиться, що при вдосконаленні правового забезпечення виконання обов'язку батьків або осіб, що їх замінюють, з забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей доцільним є застосування підходу, відповідно до якого цей обов'язок є спільним для вище зазначених суб'єктів, і вони мають нести солідарну відповідальність за його не виконання чи не належне виконання.

Втім, висловлені зауваження характеризують складність дослідженої проблеми, мають дискусійний характер, а тому не впливають на загальну позитивну оцінку наукового дослідження. Зауваження спрямовані на подальше поглиблення проведеної Грецою С.М. дослідницької роботи.

Дисертація відповідає профілю спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Зауважень стосовно повноти викладення матеріалів дисертаційного дослідження в опублікованих працях немає. Оформлення дисертації також не викликає зауважень.

Дисертаційне дослідження Греци Світлани Михайлівни є самостійною, завершеною науково-дослідною роботою, яка містить вирішення важливого наукового завдання, що має суттєве значення для науки конституційного права України. Результати дослідження дисертанта вирізняються змістовністю теоретичного матеріалу, обґрунтованістю і достовірністю, в повній мірі досягають поставленої мети. Автореферат і публікації автора відображають зміст дисертаційної роботи. Зміст автореферату дисертації є ідентичним основному змісту роботи. В опублікованих працях автора повною мірою відображені основні положення дисертаційної роботи. Наведене дозволяє зробити висновок, що

дисертація Гречи Світлани Михайлівни на тему «Правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС» за своїм змістом, достовірністю отриманих результатів, новизною, теоретичною та практичною значимістю відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (з наступними змінами), а її автор заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02. – конституційне право; муніципальне право.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Л.М. Дешко

Ліцензійне
Відомство
НАУКОВИЙ
10.10.2014

